

rapenam, et oves meam in devotionem omnium bestiarum agri, eo quod non esset pastor. Neque enim quaesierunt pastores gregem meum: sed pascebant pastores semetipsos, et gregem meum non pascebant. Propterea, pastores, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego ipse super pastores, requiram gregem meum de manu eorum, et cessare eos faciam, ut ultra non pascant gregem: nec pascant amplius pastores semetipsos. Quis ad hæc non intremiscat? Quis ista sine intolerabili metu futuræ examinationis accipiat? nisi qui, aut non intelligit, aut futura non credit: sed omnia quæ Deus observare voluit, tam aperte posuit, et ita sui nominis auctoritate firmavit, ut ea faciles, quod dictu quoque nefas est, contemnamus, quam non intelligere, vel non credere. Jam aperta et divina flagamus, quando audimus, Hæc dicit Dominus. Quis futuram esse non credat quod dicit Deus, nisi qui Deo non credit? Quod autem dicit: *Væ pastoribus*, istud, *væ*, pro maledicto poni, et *pastorum* nomine, nos significare, quis non intelligat, nisi qui futurum non cogitat? Greges Domini pascentes pastores facti suscipimus, et nos ipsi pascimur quando non gregum utilitati prospicimus, sed quid seveat et augeat nostras voluptates attendimus. Lac et lanas ovium Christi oblationibus quotidianis ac decimis fidelium gaudentes accipimus, et curam pascentorum gregum, ac reficiendorum, a quibus perverso ordine

A volumus pasci, deponimus. Non sanamus spiritali consilio peccatis infirmum. Non sacerdotali ope consolidamus, aut reficimus, diversis tribulationibus fractum. Non ad viam salutis revocamus erraticum. Non requirimus sollicitudine pastoralis veniæ desperatione jam perditum. Ad hoc tantum potentes effecti, ut nobis in subjectos dominationem tyrannicam vindicemus, non ut afflictos contra violentiam potentum, qui in eos ferarum more severtunt, defendamus. Inde est quod tam a potentibus hujus mundi, quam a nobis, quod pejus est, nonnulli graviter fatigati deperunt, quos se de manu nostra Dominus requisitarum terribiliter comminatur dicens: Requiram oves meas de manu pastorum, et cessare eos faciam, ut ultra non pascant. Quod quid est aliud quam, pastores qui semetipsos, non greges meos, pascent, sublimitate suæ dignitatis exspoliam, et inter reprobos, quia honorem suum noluerunt custodire, proiciam? Horum, et his similibus consideratione perterritus, timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ. Et dixi: *Quis dabit mihi pennas sicut columba, et volabo, et requiescam?* Et hoc est totum quod imperitiae meæ, ac futuri finis recordatus ingemui, et volui, sarcina episcopatus mei deposita, elongare fugiens, et manere in solitudine, et ibi expectare Deum, qui saluum me faceret, et a pusillanimitate meâ et ab ipsa intolerabiliâ mihi sollicitudinum tempestate.

* Hucusque ex Prospero.

PRÆFATIO HALITGARII.

Addidimus etiam huic operi excerptiois nostræ Poenitentialem Romanum alterum, quem de scrinio Romanæ Ecclesiæ assumpsimus; attamen a quo sit editus ignoramus: idcirco adnectendum præscriptis canonum sententiis decrevimus, ut si forte hæc pro-

C latæ sententiæ alicui superflue sint visæ, aut penitus quæ desiderat, ibi de singulorum criminibus nequiverit invenire, in hac saltem brevitate novissima omnium scelera forsitan inveniet explicata.

* In cod. Stewartii sextum Halitgarii librum conficiebat.

INCIPIT

LIBER POENITENTIALIS

Ex scrinio Romanæ Ecclesiæ assumptus.

QUOMODO POENITENTES SINT SUSCIPENDI, JUDICANDI, SIVE RECONCILIANDI.

Quotiescunque Christiani ad poenitentiam accedunt, jejunia damus: et nos communicare cum eis debemus jejunio, unam aut duas septimanas, aut quantum possumus, ut non dicatur nobis quod sacerdotibus Judæorum dictum est a Domino Salvatore nostro: *Væ vobis legisperitis, qui aggravatis*

D homines, et imponitis super humeros eorum onera gravia et importabilia: ipsi autem uno digito vestro non tangitis sarcinas ipsas. Nemo enim potest sublevare cadentem sub pondere, nisi inclinaverit se, ut porrigat ei manum. Neque ullus medicorum vulnera infirmantium potest curare nisi fetoribus particeps fuerit. Ita quoque nullus sacerdotum, vel pontifex, peccatorum vulnera potest curare, aut

* Illa leguntur totidem verbis apud Rubertum in de Poenitentia, pag. 13.

Poenitentiali quod Morinus edidit ad calcem Tract.

animabus peccata auferre, nisi præstante sollicitudine et oratione lacrymarum. Necessè est ergo nobis, frater charissime, sollicitos esse pro peccantibus: quia sumus alterutrum membra. Et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra. Ideoque et nos, si viderimus aliquem in peccatis jacentem, festinemus eum ad pœnitentiam per nostram doctrinam vocare. Et quotiescunque dederis consilium peccanti, da illi pœnitentiam statim: quantum debeat jejunare, et redimere peccata sua; ne forte obliviscaris, quantum eum oporteat pro suis peccatis jejunare: ita quod necesse sit, iterum ut exquiras ab eo peccata. Ille autem forsitan erubescet, iterum peccata sua confiteri, et iterum amplius judicari. Non enim omnes clerici hanc scripturam usurpare, aut legere debent, qui inveniunt eam: nisi soli illi quibus necesse est, id est presbyteri. Sicut enim sacrificium offerre non debeat, nisi episcopi et presbyteri, quibus claves regni coelestis traditæ sunt: sic nec judicia illa alii usurpare debeat.

Si autem necessitas e venerit, et presbyter non fuerit præsens, diaconus suscipiat pœnitentem ad satisfactionem vel sanctam communionem. Sicut ergo superius diximus: humiliare se debent episcopi, sive presbyteri, et eum tristitia gemitu, lacrymisque orare, non solum pro suis delictis, sed etiam pro Christianorum omnium, ut possint dicere: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?* Cum ergo venerit aliquis ad sacerdotem confiteri peccata sua, mandet ei sacerdos, ut expectet modicum, donec intret in cubiculum suum ad orationem: si autem non habuerit cubiculum, tamen sacerdos dicat hanc in corde suo orationem.

Oremus.

Domine Deus omnipotens, propitius esto mihi peccatori; ut condigne possim tibi gratias agere, qui me indignum propter tuam misericordiam ministrum fecisti sacerdotalis officii: et me humilem, exiguumque peccatorem constituisti ad orandum, intercedendumque ad Dominum nostrum Jesum Christum, pro peccantibus, et ad pœnitentiam revertentibus: ideoque dominator Domine, qui omnes homines vis salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire, qui non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur, et vivat: suscipe orationem meam, quam antefundo ante clementiam tuam pro famulis atque famulabus tuis, qui ad pœnitentiam venerunt, per Dominum nostrum.

Videns autem ille qui ad pœnitentiam venit, sacerdotem tristem et lacrymantem pro suis facinoribus, magis ipse in timore Dei percussus, amplius tristatur et exhorrescit peccata sua.

Et unumquemque hominem accedentem ad pœnitentiam si videris acriter, et assidue stare in pœni-

^a Similia videre possis in libro de Officiis, qui tribuitur Alcuino.

^b Apud Egbertum hæc desunt; nec ille loquitur de satisfactione vel communionem. Negatur autem a multis diaconum potuisse talia conficere.

tentia suscipe illum. Qui vero potest jejunare, quod impositum est illi, noli prohibere, sed permitte. Magis enim laudandi sunt qui celeriter debitum pondus persolvere festinant; quia jejunium debitum est. Et sic date mandatum illis qui pœnitentiam agunt: quia si jejunaverit et compleverit quod illi mandatum est a sacerdote, purificabitur a peccatis. Quod si iterum ad pristinam consuetudinem vel peccatum reversus fuerit, sic est quomodo canis qui revertitur ad vomitum suum. Omnis itaque pœnitens, non hoc solum debet jejunare, quod illi mandatum est a sacerdote; verum etiam postquam complevit ea quæ illi jussa sunt, debet quantum ipsi visum fuerit jejunare: sive in quarta feria tradas, sive parasceve; si egerit ea quæ illi sacerdos præceperit, peccata ejus dimittentur; si vero postea ex sua voluntate jejunaverit, mercedem sibi acquirit et regnum colorum. Qui ergo tota septimana jejunat pro peccatis suis, Sabbato et Dominico die manducet et bibat quicquid ei appositum fuerit. Custodiat tamen se a crapula et ebrietate: quia luxuria de ebrietate nascitur. Ideo beatus Paulus prohibuit dicens: *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria*: non quia in vino est luxuria, sed in ebrietate.

Si quis forte non potuerit jejunare, et habuerit unde dare possit ad redimeandum: si dives fuerit, pro vii hebdomadibus det solidos xx; si autem non habuerit tantum unde dare possit, det solidos x; si autem multum pauper fuerit, det solidos iii. Neminem vero conturbet, quia jussimus xx solidos dare, aut minus: quia si dives fuerit, facilius est illi dare solidos xx, quam pauperi tres solidos. Sed unusquisque attendat, cui dare debet: sive pro redemptione captivorum, sive super sanctum altare: sive pauperibus Christianis erogandum. Et hoc scitote, fratres, ut dum venerint ad vos servi vel ancillæ, quærentes pœnitentiam, non eos gravetis, neque cogatis tantum jejunare quantum divites, quia servi et ancillæ non sunt in sua potestate: ideo medietatem pœnitentiæ illis impone.

Explicit prologus.

INCIPIUNT ORATIONES AD DANDAM PœNITENTIAM.

In primis dicat sacerdos psalmum xxxvii: *Domine, ne in furore tuo arguas me*. Postea dicat, *Oremus*: et psalmum cxl: *Benedicam, usque renovabitur*. Et iterum dicat, *Oremus*, et psalmum l. *Miserere, usque omnes iniquitates meas dele*. Post hæc psalmum: *Deus, in nomine tuo*. Et dicat, *Oremus*. Deinde psalmum: *Quid gloriaris in malitia?* usque *videbunt justi*. Et dicat hanc orationem:

Oremus.

Deus, cujus indulgentia nemo non indiget, memento Domine famuli tui, N. et qui lubrici, terrenique corporis in fragilitate nudatur, quæsumus, ut

^c Habetur hæc oratio integra in ordine Romano. Bibl. Pat. tom. X, pag. 27.

^d Habet eadem totidemque verbis Regino in antiqua collectione ms. lib. II, cap. XLIV. BASN.

des veniam contenti, parce supplici, ut qui nostris meritis accusamur, tua miseratione salvemur. Per Dominum, etc.

Aliter.

Deus, sub cujus oculis omne cor trepidat, omnes conscientie contremiscunt, propitiare omnium gemitibus, et omnium medere vulneribus, ut sicut nemo nostrum liber est a culpa, ita nemo sit alienus a venia. Per Dominum, etc.

Item aliter.

Deus infinitae misericordiae veritatisque immensae, propitiare iniquitatibus nostris, et omnibus animarum nostrarum medere languoribus, ut miserationum tuarum remissionem percepta, in tua semper benedictione laetemur. Per Dominum.

Aliter.

• Precor, Domine, clementiae et misericordiae tuae majestatem, ut famulo tuo peccata et facinora confitenti, veniam relaxare digneris: et praeteritorum criminum culpas indulgeas, qui humeris tuis ovem perditam reduxisti; qui publicani preces confessione placatus exaudisti: tu etiam huic famulo tuo placare, Domine; tu ejus precibus benignus aspira: ut in confessione placabilis permaneat, ejus et petitione perpetuam clementiam tuam celeriter exoret, sanctisque altaribus et sacramentis restitutus, spei rursus aeternae vitae et caelestis gloriae mancipetur. Per Dominum.

Manus impositio.

Domine sancte Pater omnipotens, aeternae Deus, qui per Jesum Filium tuum Dominum nostrum, vulnera nostra curare dignatus es: te supplices rogamus et petimus, nos humiles tui sacerdotes, ut precibus nostris aurem tuam pietatis inclinare digneris, remittasque omnia crimina et peccata universa condones, desque huic famulo tuo, Domine, pro supplicii veniam, pro moerore luctum, pro morte vitam, ut de tua misericordia confidens pervenire mereatur ad vitam aeternam. Per Dominum.

EX POENITENTIALI ROMANO, QUALITER JUDICANDI SINT SINGULI POENITENTES.

In primis de homicidio.

Si quis clericus homicidium fecerit, x annos poeniteat: iii ex his in pane et aqua. Si laicus: iii annos poeniteat: i ex his in pane et aqua. Subdiaconus vi, diaconus vii, presbyter x, episcopus xii. Si quis ad homicidium faciendum consenserit, vii annos: ni in pane et aqua. Si quis laicus homicidium fecerit voluntarie, vii annos poeniteat: iii in pane et aqua. Si quis infantem oppresserit iii annos poeniteat. Primus ex his in pane et aqua. Et clericus similiter observet.

De fornicatione; et eodem Poenitentiali.

Si quis clericus fornicaverit, sicut Sodomites fecerunt, x annos poeniteat. Tres ex his in pane et aqua. Si quis clericus adulterium commiserit, id est, cum uxore, vel sponsa alterius, si filium genuerit, vii [ann.] poeniteat; si vero filium non genuerit, et in notitiam hominum non venerit, si clericus est, tres annos poeniteat: primum ex his in

A pane et aqua. Si diaconus et monachus, vii: tres in pane et aqua. Episcopus xii: v in pane et aqua. Si quis clericus, vel cujus superior gradus est, qui uxores habent; vel post conversionem, vel honorem iterum eam cognoverit, sciat se adulterium commisisse; idcirco, ut superius statutum est, poeniteat. Si quis fornicaverit cum sanctimoniali vel Deo dicata, cognoscat se adulterium commisisse: secundum priora statuta unusquisque juxta ordinem suum poeniteat. Si quis per semetipsum fornicaverit, aut cum jumento, aut cum quolibet quadrupede, vi annos poeniteat. Si post gradum, vel votum, vii annis poeniteat. Si quis clericus concupiscens mulierem, et non potuit peccare, quia mulier eum non suscipit, dimidium annum poeniteat in pane et aqua, et B toto se absteineat a vino et carne.

Si quis clericus, postquam se Deo voverit, ad habitum saecularem redierit, sicut canis ad vomitum suum, vel uxorem duxerit, x annis poeniteat: iii ex his in pane et aqua, et postea in conjugio non copuletur. Quod si vouerit sancta synodus, vel apostolica sedes, separabit eos a communione catholicorum: similiter et mulier, postquam se Deo voverit, si tale scelus commiserit, pari sententiae subiacet. Si quis laicus fornicaverit, sicut Sodomites fecerunt, vii annis poeniteat. Si quis de alterius uxore filium genuerit, id est adulterium commiserit, ac torum proximi violaverit, iii annos poeniteat. Abstineat se a lautioribus cibis et a propria uxore: dans insuper pretium pudicitiae marito uxoris C violatae.

Si quis adulterare voluerit, et non potuerit, id est susceptus non est, xl dies poeniteat. Si quis virgo virgini conjunctus fuerit, si voluerint parentes ejus, sit uxor. Tamen unum annum poeniteant, et sint conjugati. Si quis cum jumento fornicaverit, i annum poeniteat. Si uxorem non habuerit, dimidium annum poeniteat. Si quis virginem, vel viduam raperit, iii annos poeniteat. Si quis sponsam habens, sorori ejus forsitan vitium intulerit, et cohaeserit tanquam suae: hanc autem uxorem duxerit, id est, desponsatam; illa vero, quae vitium passa est, si forte necem sibi intulerit: omnes qui hujus facti consentanei fuerint, x annis in pane et aqua redigantur, secundum statuta canonum. Si quis de mulieribus D quae fornicatae sunt interfecerit quae nascuntur; aut festinet abortivos facere, primum constitutum usque ad exitum communionem vetat. Id est quidem verum definitum. (Ut) humanius aliquid consequantur, constituamus eis decennii tempora, secundum gradus, quae sunt constituta, poeniteant.

De perjurio.

Si quis clericus perjuravit, vii annis poeniteat: iii in pane et aqua. Laicus vii, subdiaconus vi, diaconus vii, presbyter x, episcopus xii. Si quis coactus pro qualibet necessitate, aut nesciens pejeraverit, tres annos poeniteat: unum in pane et aqua; et animam pro se reddat, id est, servum vel ancillam de servitute absolvat, et eleemosynas multas faciat. Si

quis pejeraverit per cupiditatem, totas res suas vendat, et donet pauperibus, et tonsdeatur; et intret monasterium, et ibi deserviat usque ad mortem.

De furto.

Si quis furtum capitale, id est, quadrupedem, vel fregerit, aut quodlibet majus pretium furaverit, vii annos pœniteat, laicus v, subdiaconus vii, diaconus viii, presbyter x, episcopus xii annos pœniteat. Si quis de minoribus semel, aut bis furtum fecerit, reddat pro animo suo, et unum annum pœniteat in pane et aqua. Et si reddere non potest, iii annos pœniteat. Si quis sepulcrum violaverit, vii pœniteat: iii ex his in pane et aqua. Si quis laicus furtum fecerit, reddat proximo suo quod furavit: iii quadragesimas in pane et aqua pœniteat. Det eleemosynas pauperibus de labore, et sacerdotis iudicio jungatur altari.

De maleficio.

Si quis maleficio suo aliquem perdidit, vii annos pœniteat: iii in pane et aqua. Si quis pro amore maleficus sit, et neminem perdidit: si laicus est, dimidium annum pœniteat: si clericus est, unum in pane et aqua: si diaconus, iii annos in pane et aqua: si sacerdos, v annos: ii in pane et aqua. Si autem per hoc partus mulieris quis deoperit, vi quadragesimas unusquisque insuper addat, ne homicidii reus sit. Si quis immissor tempestatum fuerit, vii pœniteat: iv in pane et aqua.

De sacrilegio.

Si quis sacrilegium [*Fortè, sortilegium*] fecerit, id est, quos aruspices vocant, qui auguria colunt semper auguraverint, aut quocunque malo ingenio, iii annos pœniteant in pane et aqua. Si quis ariolus fuerit, quos divinos vocant, et aliquas divinationes fecerit, quia dæmoniacum est, v annos pœniteat: iii in pane et aqua. Si quis in Kalendis Januarii, quod multi faciunt, et in cervulo dicunt, aut in vehiculo vadit, iii annos pœniteat. Si quis sortes habuerit, quas *Sanctorum*, contra rationem vocant: vel aliquas sortes habuerit, vel qualicunque malo ingenio sortitus fuerit, vel divinaverit, iii annos pœniteat, primum pane et aqua: si quis ad arbores, vel ad fontes, vel ad cancelum, vel ubicunque, exceptum in Ecclesia, votum voverit, aut exsolverit, iii annos pœniteat in pane et aqua, quia hoc sacrilegium est, vel dæmoniacum. Qui vero ibidem egerit aut biberit, i annum in pane et aqua pœniteat. Si quis mathematicus, id est, per invocationem dæmonum hominis mentem tulerit, v annis pœniteat, primum in pane et aqua. Si quis ligaturas fecerit, quod detestabile est, iii annos pœniteat in pane et aqua. Si qui simul vadunt ad festivitatem, in locis abominandis gentium, et suam escam deferentes confederint, placuit eos per pœnitentiam biennii suscipi. Utrum vero cum oblatione, singuli episcoporum probantes vitam eorum, et singulos actus examinent. Si quis

a *Sortes sanctorum* erant divinationes ex verbis Scripturæ, de quibus S. Augustinus sub finem epist.

manducaverit aut biberit iuxta sanum per ignorantiam, promittat deinceps, (quod) nunquam reitet: et quadraginta diebus in pane et aqua pœniteat). Si vero per contemptum hoc fecerit, id est, postquam sacerdos ei prædicavit, quod sacrilegium erat, mense dæmoniorum communicaverit; si guttæ hoc vitio tantummodo fecerit, iii quadragesimas in pane et aqua pœniteat: si vero pro cultu dæmonum et honore simulacri hoc fecerit, iii annos pœniteat. Si quis secundo et tertio immolatus paruit, iii annos pœniteat, et duobus sine oblatione communicat. Si quis manducaverit sanguinem, aut morticinum, aut idolis immolatum, et non fuit ei necessitas, jejundet hebdomadas xii.

De diversis capitulis.

Si quis quodlibet membrum sibi voluntarie truncaverit, iv annos pœniteat: primum in pane et aqua: si quis abortum voluntarie fecerit, iii annos pœniteat: primo in pane et aqua. Si quis per potentiam, aut qualibet ingenio, res alienas male ordine invaserit, vel tulerit, superiore sententiâ similiter pœniteat, et eleemosynas multas faciat. Si quis servum, aut quemcumque hominem, quodlibet ingenio in captivitatem reduxerit, vel transmisserit, sicut supra pœniteat. Si quis Ecclesiam combusserit, xv annis pœniteat, et eam sedule restituat, et pretium suum pauperibus distribuat. Si quis aream, aut domum cujuscunque voluntarie cremaverit, sicut supra pœniteat. Si quis per iram alium percusserit, et sanguinem fuderit, aut debilitaverit; solvat ei primum mercedem, et medicum quærat; si laicus est, xi dies in pane et aqua jejuset: si clericus, xlv; diaconus, vii menses: presbyter unum annum. Si quis venationem exerceverit: clericus unum annum pœniteat: diaconus ii, presbyter iii. Si quis de ministerio sanctæ Ecclesiæ qualescunque opus fraudaverit, vel neglexerit, vii annos pœniteat: iii pane et aqua. Si qui cum animalibus peccaverint, qui nondum xx annorum fuerint, xv annis exactis in pœnitentia, communionem orationum mereantur. Deinde v annis in hac communionem durantes, oblationis sacramenta contingant. Discutiatur autem et vita eorum, qualis tempore pœnitentis extiterit, et ita misericordiam consequantur. Quod si inexplacabiliter his hæere criminibus, ad agendam pœnitentiam prolixius tempus insumant. Quotquot autem peracta xx annorum ætate, et uxores habentes, hoc peccato prelapsi sunt, xxv annis pœnitentiam gerentes, in communionem recipiantur orationum. In qua quinquennio perdurantes, tam dæmonum oblationis sacramenta percipiant. Quod si qui uxores habentes et transcendentes l. annis ita deliquerint, ad exitum vite communionis gratiam consequantur.

De ebrietate et fornicatione.

Inebriatur quis a vino, sive cervisia, contra interdictum Salvatoris et apostolorum ejus. Quod 55, al. 119. Cæterum de his et similibus consulo Bernardum ad can. 16, causa 26, quæstione 7.

si votum habuerit sanctitatis, xl diebus in pane et aqua culpam diluat : laicus vero vii diebus poeniteat, et xii annis poeniteat. Presbyter, aut diaconus, fornicationem faciens naturalem a praelato ante monachi votum tres annos poeniteat, veniam omni hora roget : superpositionem in unaquaque hebdomada faciat, exceptis quinquagesimæ diebus.

De minutis causis.

Si quis casu negligens sacrificium perdit, relinquens foris, et ab aliquo devoratur, xl diebus poeniteat ; si^b vero, annum unum poeniteat. Si communicaverit ignorans excommunicatum, diebus xl poeniteat. Si quis sponte communicaverit excommunicato, verbo, vel relatione, vel cibo, vel potu, xl dies in pane et aqua, et sale poeniteat. Si sacrificium terratenus cadit^c negligendo, superpositio fiat. Si ceciderit sacrificium de manu offerentis terratenus, et non invenitur aliquid : omne, quodcumque inventum fuerit, in loco, in quo ceciderit, comburetur : et cinis sub altario recondatur, et sacerdos dimidium annum poeniteat.

Pro bonis rebus offerre debemus ; pro malis, nequaquam. Presbyteri pro suis episcopis non prohibentur offerre. Qui præbet dicatum barbaris, iii annos poeniteat. Qui monasteria exspoliant, falso dicentes se captivos redimere, iii annos poeniteant : et omnia, quæ abstraxerunt, pauperibus donent. Qui carnem animalium, quorum mortem nescit, manducat, tertiam partem anni poeniteat. Priorum statuta Patrum promamus. Pueri solum sermocinantes, et transgredientes instituta seniorum, tribus superpositionibus emendentur. Osculum simpliciter facientes, vii superpositionibus. Cum inquinamento autem sine amplexu, xv superpositionibus corrigantur.

De dispensationibus sacrificii.

Qui non bene custodierit sacrificium, et rursus comederit, xl diebus poeniteat. Qui autem perdidit suum chrisma^d l, aut solum sacrificium, in regione qualibet, ut non inveniatur, iii quadragesimas vel annum unum poeniteat. Perfundens aliquis calicem super altare, quando auferuntur linteamina, vii diebus poeniteat. Si ceciderit^e in stramen, vii dies poeniteat. Vomens [Al., sumens] sacrificium gravatus saturitate ventris, xl diebus : si in^f ignem projecerit, xx diebus poeniteat. Diaconus obliviscens oblationem offerre sine linteamine, donec offeruntur, similiter poeniteat. Qui acceperit sacrificium post

A cibum, vel aliquam parvissimam refectionem, nisi pro viatico : pueri, tres, majores vii, clerici xx dies poeniteant.

Si in farina, vel in aliquo sicco cibo, sive in melle, vel in lacte, bestioke immundæ inventiuntur, quod circa corpora eorum est, projiciatur.

^g Qui negligentiam erga sacrificium fecerit, ut sit a vermibus consumptum, et ad nihilum deveniat, iii quadragesimas poeniteat. Si integrum invenerit, et in eo fuerit vermis, comburatur, et sic cinis ejus sub altari abscondatur ; et negligens xl dies poeniteat. Et si inventum fuerit, ut supra, mundetur : si usque ad altare tantum fuerit lapsum, superponatur. Si de calice aliquid stillaverit, per negligentiam in terram, lingua lambatur : tabula radatur : igne^B comburatur ; et l diebus poeniteat. Si super altare stillaverit calix, sorbeat minister, et linteamen, quod tetigit stilla, abluatur tribus vicibus, et tribus diebus poeniteat. Si titubaverit sacerdos super orationem Dominicam, quæ dicitur, periculose tua vice, vel psalmis, l psalmis ; secunda vice, c plagis (poeniteat).

Item de homicidio.

Si quis in expeditione publica occidit hominem sine causa, jejuset hebdomadas xxi. Si autem forsitan se defendendo, aut parentes suos, aut familiam suam, occidit aliquem, ille non erit reus. Si voluerit jejunare, in illius potestate est ; quia coactus hoc fecit. Si homicidium in pace fecerit, et non fuerit turba per potestatem, aut inimicitie causa, ut res ejus capiat, jejuset hebdomadas xxviii, et res ejus quem occidit reddat uxori, vel filiis ejus.

De poenitentibus agris.

Si quis ad poenitentiam venit, et ægritudo evenit, et non potuerit adimplere, quod illi mandatum est a sacerdote, suscipiatur ad sanctam communionem. Et si voluerit eum Dominus salvare, jejuset postea. Si quis non poenitet, et forsitan ceciderit in ægritudine, et quaesierit communicare, non prohibentur. Sed date ei sanctam communionem, et mandata illi, ut si placuerit misericordie Dei, et evaserit de ipsa ægritudine, postea omnia confessos sit, et sic poeniteat.

De excommunicatis mortuis.

Si quis excommunicatus fuerit mortuus, qui jam sit confessus, et non occurrat, sed occupavit eum mors, sive in via, sive in domo ; si est aliquis ex parentibus ejus, pro eo aliquid offerat ad sanctum altare, aut ad redemptionem captivorum, aut ad commemorationem anime ejus.

^a Vel si ceciderit sacrificium intra mensam. Sic codex Menardi ; melius tamen in stramen. In Poenitentiali ms. bibl. Colbertinae, n. 1348, legitur..... de manu sacrificium ceciderit in stramen, vii diebus poeniteat a quo ceciderit.

^f Hæc omittuntur in aliis codicibus. Vide editionem Morini.

^g Eadem fere habet Gregor. III in Judiciis cap. 28, quæ vide Concil. tom. VI, pag. 1483. Multa tamen hic circa Eucharistiam observare jubentur a Gregorio omissa.

^a Prælato ante monachi votum. Deerant illa verba in codice Stewartii.

^b Id est, si non casu.

^c Sic Gregorius in Judiciis suis : « Si quis Eucharistiam, id est, sacrificium causa negligentie perdidit, unum annum vel tres quadragesimas poeniteat ; quod si in terram causa negligentie ceciderit, l Psalms caniet. »

^d Non legendum quasi l anni poenitentiae assignarentur, nec littera l numerum denotat ; legendum *Chrismal.*, debet autem hic intelligi palla corporalis.

De incestis.

Si quis accepit filiam uxoris suæ, hunc non potestis judicare, nisi prius separentur. Postquam separati fuerint, unicuique eorum imponat hebdomadas xiv et iterum nunquam se jungant. Si autem voluerint nubere sive vir, sive mulier, potestatem habeat : sed non illa, quæ dimisit. Si quis acceperit cognatam, aut novercam, aut avunculi viduam : et hi, qui uxorem patris sui, vel sororem uxoris suæ, grande iudicium est; canonice damnentur. Propter fornicationem autem multi nesciunt numerum mulierum, cum quibus fornicati sunt, illi jejuneat hebdomadas i.

De idolothytis.

Si quis, dum infans est, per ignorantiam gustaverit de his, quæ fuerint idolis immolata, aut morticinum, aut aliquid abominabile : jejuneat hebdomadis iii. Si quis nesciens manducavit idolis immolatum, aut morticinum, dabitur illi venia, quoniam nesciens hoc fecit : tamen jejuneat hebdomadis iii.

De furto per necessitatem.

Si quis per necessitatem furavit cibaria, vel vestem, sive quadrupedem per famem, aut per nuditatem, venia illi datur. Jejuneat hebdomadis iv. Si reddiderit, non cogatis jejunare. Si quis caballum, aut bovem, aut jumentum, vel vaccam furaverit, sive cibaria, vel quæ totam familiam nutriunt, jejuneat ut supra.

De adulterio.

Si mulier deceperit matris suæ maritum : illa non potest judicari, donec relinquat eum. Cum separati fuerint, jejuneat hebdomadis xiv. Si quis legitimum habens uxorem, dimiserit eam et aliam duxerit, illa quam duxit, non est illius. Non manducet, neque bibat, neque omnino in sermone sit cum illa, quia male accepit, neque cum parentibus illius. Ipsi tamen si consenserit, sint excommunicati. Si mulier suaserit alterius mulieris maritum, sit excommunicata a Christianis. Si quis Christianus Christianam viderit ambulantem, vel oberrantem parentem suam, eumque vendiderit, ille non est dignus inter Christianos requiem habere, donec redimat eum. Si autem non potuerit invenire locum ubi sit, pretium quod accepit, det pro illo, et alium redimat de servitute, et jejuneat hebdomadis xxviii.

De pœnitentia trigamorum.

Si cujuslibet hominis mortua fuerit uxor, habet potestatem accipere alteram : similiter et mulier. Si tertium acceperit, jejuneat hebdomadas tres. Si quartum aut quintum acceperit hebdomadas xxi.

De eo qui se ipsum laniaverit.

Si quis comas suas incidit, aut faciem suam laniaverit cum gladio, aut unguis, post mortem parentum jejuneat hebdomadas iii. Et postquam jejuna-verit, sic communicet.

De veneficiis.

Herbarius vir, aut mulier, interfectores infantium, in extremum vitæ cum venerit, si quæsierit

A pœnitentiam cum luctu ac fletu lacrymarum, si cessaverit, suscipite eum ; jejuneat hebdomadis i.

De suffocatis.

Si canis, aut vulpes, sive accipiter, aliquid mortificaverint : sive de fuste, sive de lapide, sive de sagitta, quæ ferrum non habet, mortuam fuerit : hæc omnia suffocata sunt : non manducantur. Et qui manducaverint, jejuneat hebdomadis vii.

De laceratis.

Si quis sagitta percussit cervum sive aliud animal, et post diem tertium inventum fuerit, et forsitan ex eo lupus, ursus, canis aut vulpes gustaverit, nemo manducet. Et qui manducaverit, jejuneat hebdomadis iv. Si gallina in puteo mortua fuerit, puteus evacuetur. Si sciens ex eo biberit, jejuneat hebdomada i. Si mus et gallina, aut aliquid ceciderit in vinum, de hoc nullus bibat. Si in oleum, aut mel ceciderit, oleum expendatur in lucernam, in medicinam, vel in aliam necessitatem. Si piscis mortuus fuerit in piscina, non manducetur. Et qui manducaverit, jejuneat hebdomadas iv. Si porcus vel gallina manducaverit de corpore hominis, non manducetur, neque servetur ad semen, sed occidatur et canibus tradatur. Si lupus laceraverit animal, et mortuam fuerit, nemo manducet. Et si vixerit postea, cum homo occiderit, manducetur.

De pollutis animalibus.

Sive cum capra, sive cum pecore, aut cum alio animali si peccaverit homo, nemo manducet carnes ejus, neque cocus ejus, sed occidatur et canibus tradatur. Si quis voluerit dare eleemosynam de his pecuniis quæ fuerunt de præda, si jam pœnitentiam egit, potestatem habet.

De reconciliatione pœnitentium tertia [et] quinta feria ante pascha.

In primis dicit psalmum cum antiphona : *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis.*

Oratio.

Deus humani generis benignissime conditor et misericordissime reformator, qui in reconciliatione lapsorum, etiam misericordia tua primus indigeo, servare effectibus gratiæ tuæ, per ministerium sacerdotale voluisti, ut cessante merito supplicis, mirabilior fieret clementia Redemptoris.

Alia.

Omnipotens sempiterne Deus confitenti tibi famulo tuo, pro tua pietate peccata relaxa, ut non ei plus noceat conscientiæ reatus ad pœnam quam indulgentiæ tuæ pietatis prosit ad veniam.

Item, aliorum.

Omnipotens sempiterne Deus, qui peccatorum indulgentiam in confessione celeri posuisti, succurre lapsis, miserere confessis : ut quos delictorum catena constrigit, magnitudo tuæ pietatis absolvat.

Oratio super infirmo.

Deus qui famulo tuo Ezechie terminos annos ad

vitam donasti, ita et hunc famulum tuum a lecto ægritudinis eripias ad salutem. Per Dominum.

QUALITER ILLE ANNUS OBSERVANDUS SIT, QUI IN PANE ET AQUA ALICUI IMPONITUR IN POENITENTIA JEJUNANDUS.

Ex Pœnitentia Romano.

Pœnitentia unius anni, qui in pane et aqua jejunandus est, talis esse debet: in unaquaque hebdomada tres dies, id est, secundam feriam, quartam et sextam in pane et aqua jejuret. Et tres dies, id est, tertiam feriam, quintam et sabbatum a vino, medone, mellita, cervisia, a carne, et sagimine, et caseo, et ovis, et abdomine, et pinguibus piscibus se abtineat. Manducet autem minutos pisciculos, si habere potest; sin autem, unius generis piscem, legumina, et olera, et poma comedat, et cervisiam bibat. Et in Dominicis diebus, et in Natall Domini, illos iv dies; et in Epiphania Domini, i diem; et in Pascha neque in octavam diem: et in Ascensione Domini et in Pentecoste iv dies, et in missa S. Joannis Baptistæ, et sanctæ Mariæ, et duodecim apostolorum, et Michaelis, et sancti Remigii, et omnium sanctorum, et sancti Martini, et in festivitate illius sancti, qui in episcopatu celebris habetur: in his supradictis diebus faciat charitatem cum cæteris Christianis, id est, eodem cibo et potu utatur quo et illi. Sed tamen ebrietatem et ventris distensionem semper in omnibus caveat.

Ex eodem Pœnitentia.

Iste annus secundus est ab illo qui in pane et aqua observandus est, post illum jejunandus. Qui etiam dandus est his qui viros ecclesiasticos sponte occidunt: et in consuetudine habent sodomiticum scelus, et peccatum contra naturam: et in ecclesiis homicidia sponte committunt, et qui alia hujusmodi perpetraverint. Pœnitentia illius anni talis esse debet: ut duos dies, id est, secundam et quartam feriam, sextam unaquaque hebdomada jejuret usque ad vesperam; et tunc reficiat se sicco cibo, id est, pane et leguminibus siccis, sed coctis aut pomis, aut ole-ribus crudis: unum eligat ex his tribus, et utatur; et cervisiam bibat, sed sobrie. Et sextam feriam in pane et aqua observet; et tres quadragesimas jejuret: unam ante Natalem Domini, secundam, ante Pascha; tertiam, post Pentecosten. Et in his tribus quadragesimis jejuret duos dies ad nonam in hebdomade, et de sicco cibo comedat, ut supra notatum est. Et sextam feriam jejuret in pane et aqua. In festivis autem diebus in superiori capite enumeratis utatur cibo et potu quo et cæteri Christiani. Sed tamen ebrietatem et ventris distensionem semper in omnibus caveat.

Quid illis agendum qui statutum jejunium implere nequeant.

Qui potest jejunare et implere quod in Pœnitentia scriptum est, bonum est, et Deo gratias referat. Qui autem non potest, per misericordiam Dei consilium damus tale: ut nec sibi, nec alicui necesse sit vel perire, vel desperare. Pro uno die quem jejunare

A debet in pane et aqua, l psalmos cantet flexis genibus, si potest fieri, in ecclesia, vel in alio loco convenienti, et unum pauperem pascat. Vel si tandiu flexis genibus stare non potest, lxx psalmos erectus cantet, et pauperem pascat. Vel centies genibus flexis, centies veniam petat. Vel tres denarios in eleemosynam tribuat, vel tres pauperes pascat. Qui autem unum diem in pane et aqua jejunandum aliquo prædictorum quinque modorum redemerit, eo die, excepto vino, carne et sagimine, sumat quod placet.

De remedio unius hebdomadæ, ex eodem Pœnitentia.

Pro una hebdomada quam in pane et aqua jejunare debet, ccc psalmos genibus flexis decantet. Vel sine genuum flexione iii psalteria intente cantet. Et postquam psallerit, excepto vino, carne et sagimine, sumat quod velit.

Remedium unius mensis.

Primo [pro] uno mense, quem in pane et aqua jejunare debet, psalmos mille ducentos genibus flexis, vel sine genuum flexione mille, dclxxx psalmos decantet. Et omni die, si velit, et non potest abstinere, reficiatur ad sextam: nisi quartam feriam et sextam: has jejuret ad nonam. Et a carne, et sagimine, et vino totum mensem se abtineat. Alium autem cibum post decantationem psalmodum sumat. Isto ordine, totus ille annus redimendus est.

De alia redemptione, ex eodem Pœnitentia.

Qui vero psalmos non novit, et jejunare non potest, pro uno anno quem in pane et aqua jejunare debet, det eleemosynam pauperibus xxii solidos. Et omnes sextas ferias in pane et aqua jejuret. Et in tribus quadragesimis illius anni, quantitatem, quod sibi præparatur in cibo, vel in potu, illud æstimet, quanti pretii esse possit: et medietatem illius pretii distribuat in eleemosynam pauperibus, et assidue oret Deum.

DE PRESBYTERIS [QUORUM] PRAVA EXEMPLA.

Ex concilio magno sub Ludovico rege.

Si quis presbyter vitæ suæ negligens pravis exemplis mala de se suspicari permiserit, et populus ab episcopo juramento seu banno Christianitatis constrictus infamiam ejus patefecerit, et certis accusatores criminis ejus defuerint, admoneatur primo seorsim ab episcopo: deinde sub duobus vel tribus testibus, si non emendaverit, in conventu presbyterorum episcopus eum publica increpatione admoneat. Si vero neque sic se correxit, ab officio suspendatur, usque ad dignam satisfactionem, ne populus Adellium in eo scandalum patiat. Si autem accusatores legitimi fuerint, qui ejus crimina manifestis iudiciis probare contenderint, et ipse negaverit, tunc ipse cum sociis ejus ejusdem ordinis sex si valet, a crimine se expuret. Diaconus vero, si eodem crimine accusatus fuerit, semetipsum cum tribus examinet.

Diversitas culparum diversitatem facit pœnitentiarum. Nam et corporum medici diversa medicamenta componunt: ut, aliter vulnera, aliter mor-

bum, aliter tumores, aliter putredines, aliter caliginas, aliter confractiones, aliter combustiones current. Ita et spirituales medici diversis curationum generibus animarum vulnera curare debent. Sed quia hæc paucorum est ad purum cuncta cognoscere, et curare, et mederi, atque ad integrum salutis statum revocare, ideo soletur admonemus doctum quemque sacerdotem Christi, ut non ex suo sensu, sed secundum canonum statuta et traditiones Patrum universa disponat, et contradictionem utriusque sexus, ætatem, personas, paupertatem, causam, statum cujusque penitentiam agentis, ipsumque cor penitentis inspiciat; et secundum hæc, ut visum sibi fuerit, ut sapiens, medicus, singula quoque dijudicet.

EX DICTIS BEATI HIERONYMI PRESBYTERI.

Cur canones singulis criminibus modum non præscribant.

Mensuram autem temporis in agenda penitentia non satis aperte præfigunt canones pro unoquoque crimine, ut de singulis dicant qualiter unumquodque emendandum sit, sed magis in arbitrio sacerdotis intelligentis relinquendum statuunt, quia apud Deum non tam valet mensura temporis quam doloris, nec abstinencia tantum ciborum quam mortificatio vitiorum. Propter quod tempora penitentiae fide et conversatione penitentium abbrevianda præcipiunt, et negligentia protelanda existimant. Tamen pro quibusdam culpæ modi penitentiae sunt impositi, juxta quos cæteræ perpendendæ sunt culpæ, cum sit facile per eodem modis vindictam et censuram canonum existimare.

SANCTUS LEO PAPA OMNIBUS EPISCOPIS (cap. 11).

De confessione penitentium non publicanda.

Illam præsumptionem quam nuper contra apostolicam regulam agnovi a quibusdam illicita usurpatione committi, modis omnibus constituo submoveri. De penitentia scilicet quæ a fidelibus postulatur, ne de singulorum genere peccatorum libellis scripta professio publicetur conscientiarum, sufficiat solis sacerdotibus indicari confessione secreta. Quamvis enim plenitudo fidei videatur esse laudabilis, quæ propter Dei timorem apud homines erubescere non vereatur, tamen, quia non omnium hujusmodi sunt peccata, ut ea, qui penitentiam postulant, non timeant publicare, amoveatur improbabilis consuetudo: ne multis a penitentiae remediis arceantur, dum aut erubescunt, aut metuunt inimicis suis facta sua reserari, quibus possunt legum constitutione percelli. Sufficit enim illa confessio quæ primum Domino offertur, tunc etiam sacerdoti qui pro delictis penitentium deprecator accedit. Tunc enim plures ad penitentiam poterunt provocari, si populi auribus non publicetur conscientia confitentis.

EX DECRETIS EVARISTI PAPÆ (cap. 5).

Ut presbyteri de occultis peccatis jussione episcopi penitentes reconcilient, et, sicut suprascriptimus, infirmantes absolvant et communicent.

EX DICTIS SANCTI AUGUSTINI.

Ut canonicum remedium occulte confessis primum indicatur.

Si quis incestum occulte commiserit, et sacerdoti confessionem occulte egerit, indicetur ei remedium canonicum quod subire debuisset si ejus facinus publicatum fuisset. Verum quia latet commissum, detur ei a sacerdote consilium, ut salutis animæ suæ pro occulta penitentia proficiat: hoc est, ut graviter se ex corde deliquisse confiteatur: per jejunia, et eleemosynas, vigiliisque, atque sacras orationes cum lacrymis se purgare contendat, et sic se ad spem veniæ pro misericordia pervenire confidat.

EX DECRETIS PÆ PAPÆ (cap. 16).

Ne penitentes ante consummationem penitentiae communicent.

Penitentes non debent communicare ante consummationem penitentiae. Quod penitentes a convivio, et ornamentis, atque alba veste abstinere debeant; et discordes ab ecclesia pellantur, donec ad pacem redeant.

EX DECRETIS JULII PAPÆ.

Quod sit simoniacus quicumque reconciliationem pro munere vel dignis negaverit, vel indignis concesserit.

Ut nemo presbyterorum xenium, vel quodcumque emolumentum temporale, imo detrimentum spirituale, a quocumque publice peccante vel incestuose accipiat, ut episcopo vel ministris ejus peccatum illius reticeat: nec pro respectu cujusque personæ, aut consanguinitatis, vel familiaritatis, alienis communicans peccatis, hoc episcopus innotescere detrectet: nec a quoquam penitente aut gratiam, aut favorem, aut munus suscipere præsumat; aut minus digne penitentem ad reconciliationem adducat, ei testimonium reconciliationis ferat: vel quicumque favore, alium quemlibet dignus penitentem a reconciliatione removeat, quia hoc simoniacum, et Deo et hominibus contrarium est.

EX DECRETIS LUCII PAPÆ (cap. 5).

Ne quis penitentiam morienti neget.

Si quis presbyter penitentiam abnegaverit morientibus, reus est animarum, quia Dominus dicit: *Quicumque die conversus fuerit peccator, vita vivet, et non morietur.* Vera enim conversio in ultimo tempore esse potest, quia Dominus non solum temporis, sed cordis inspector est.

Ex concilio Toletano.

Episcopi in protegendis populis ac defendendis impositam sibi curam non ambigant. Ideoque dum conspiciunt potentes ac iudices pauperum oppressores existere, prius eos sacerdotali admonitione redarguant; et si contempserint emendari, eorum insolentiam regis auribus intiment, ut quos sacerdotalis admonitio non fecit ad justitiam, regalis potestas ab improbitate coerceat.

De filiis non legitimis.

Filii vero ex hujusmodi vituperabili conjun-

clione ante conjugium minus laudabiles procreati, ad ecclesiasticam dignitatem nullo modo promoveantur. Nec de tali conjugio generati ecclesiasticis ordinibus applicentur, nisi forte eos aut maxima Ecclesie utilitas et necessitas postulet, aut evidens meritum prærogativa commendat.

EX DECRETIS HYGINI PAPÆ (cap. 4).

Si motum fuerit altare, denuo consecratur ecclesia. Si parietes mutantur et non altare, salibus tantum exorcizetur.

Quæ consuetudo in ecclesia sit concedenda.

Ex Regesto S. Gregorii cap. 65 : Nos quidem,

A juxta seriem relationis vestræ, consuetudinam, quæ tamen contra fidem catholicam nihil usurpare dignoscitur, immotam esse concedimus. Hoc etiam pro ædificatione omnium ecclesiarum, et pro utilitate totius populi, nobis placuit ut non solum in civitatibus, sed etiam in omnibus parochiis, verbum faciendi daremus presbyteris potestatem. Ita ut si presbyter aliqua infirmitate per se ipsum non poterit prædicare, sanctorum Patrum homiliæ a diaconibus recitentur. Si enim digni sunt diaconi quos Christus in Evangelio dignatus est regere, quare indigni judicentur sanctorum expositiones publice recitare?

NOTÆ P. HUGONIS MENARDI IN PRÆCEDENTEM LIBRUM.

(Bibl. vet. Patr.)

In præfatione hæc vox, *alterum*, notanda. Hunc Pœnitentialem Romanum *alterum* dicit, quia antea libro IV posuit Pœnitentialem ex antiquorum conciliorum canonibus excerptum.

Primum caput citat Burchardus lib. XIX, cap. 33, usque ad hæc verba, *non enim omnes clerici*, ex Pœnitentiali Theodori, Anglorum episcopi, paulo contractius. Hæc verba, *consilium dederis pœnitenti*, sic exponenda sunt, id est, mœneris pœnitentem, quæ ratione deinceps sit in peccatis vitandis cautior. Postea dicit injungendam esse pœnitentiam a sacerdote, dum confessorum peccatorum recordatur : ne si nolit pœnitens peccata retexere, severius judicetur a sacerdote. Hæc verba, *auscipiat diaconus pœnitentem ad communionem*, sic explicanda sunt; quod urgente necessitate, præsertim periculo mortis, debeat diaconus pœnitenti, quem ex profusione lacrymarum vel similibus signis non siccè pœnitere novit, porrigere sanctam eucharistiam, quamvis defectu sacerdotis non fuerit absolutus. Hunc locum profert Burchardus lib. XIX, c. 154, ex Pœnitentiali Romano. Idem prorsus statuitur in Ordine Romano iisdem plane verbis in ordine feriæ IV in capite jejunii, et quid simile factum legitur apud Eusebium, lib. VI Hist. Eccl., cap. 36, quamvis non diaconi ministerio, in persona cujusdam Serapionis, qui vi tormentorum victus cum idolis immolasset, ab Ecclesia ejectus est, et facti pœnitens frustra ad communionem fidelium admitti efflagitavit. Qui tandem gravi morbo confectus, triduo deinceps omni sensuum et vocis usu caruit; et ad se reversus, vocisque compos factus nocte nepotem suum ad presbyterum misit, rogans eum ut quantocius ad se veniret; sed presbyter morbo præpeditus cum ad senem ægrotum accedere non posset, ejus nepoti particulam eucharistiæ dedit, præcipiens ut eam malefactam in os senis infunderet. Quod cum ille a presbytero reversus fecisset, illico senex in pace quievit. Hæc verba, *humiliare se debent episcopi vel presbyteri*, etc., reperire est etiam apud Burchardum lib. XIX, cap. 2. Idem præstabat S. Ambrosius, ut testatur Paulinus presbyter in ejus Vita. « Siquidem quotiescunque illi aliquis ad percipiendam pœnitentiam lapsus suos confessus esset, ita flebat, ut et illum flere compelleret. Videbatur etiam sibi eum tacente jacere. » Ita olim cum missarum solemnibus expletis pœnitentes lacrymis perfusi ad pontificis pedes corruerent, sic pontifex lacrymis malefactus pœnitentium etiam pedibus provolvebatur, ut testatur Sozomenus lib. VII Hist. Eccl., cap. 16. Is ritus, *mandet ei sacerdos*, etc., exstat etiam cap. supra citato, et in Ordine ms. bibl. S. Remigii libem. ad pœnitentiam dandam, cum oratione sub-

B sequente; in qua, ut in præfato Ordine S. Remigii, male legitur, *ad adorandum*; sed legendum est, *ad orandum*, ut apud Burchardum.

Sequens capitulum exstat apud Burchardum, c. 32, citatum ex Pœnitentiali Romano; alicubi mutilum, non est in citato Ordine ms. S. Remigii. Vocabulum, *tetradax*, est a recto, *tetras*, id est, quarta feria cujusque septimanæ, ut paraseve sexta, in quibus jejunt Christiani, præsertim Orientales ex antiquo more, ut fuse docuimus in notis et observationibus ad Concordiam Regularum. Infra in eodem capite dicitur, *sabbato et Dominica die manducet*. Ita apud Burchardum; sed *et sabbato*, additum videtur ab iis qui, morem Græcorum secuti, sabbatis non jejunabant : maxime cum hic libellus pœnitentialis sit Ecclesie Romanæ, ut clarum est ex Burchardo, qui sæpe illum sub hoc nomine citat. Tandem in fine hujus capituli hæc verba exstant : *Explicit prologus*, sed puto esse ad finem capituli sequentis rejicienda, quod videtur membrum esse superioris. Hæc verba, *si quis non potuerit jejunare*, usque ad ista, *et hæc scitote*, citantur a Burchardo, cap. 22, ex Pœnitentiali Theodori. *Solidus* apud veteres Romanos est nummus aureus: cujus valorem notat Cassiodorus lib. I Var. epist. 10 : *Sex millia denariorum solidum esse voluerunt*. Solidus Francicus olim quadraginta denariorum numero computabatur, ut docet Hincmarus in lib. de Vita sancti Remigii, patetque ex synodo Rhemensi II, can. 41. Tandem ad duodecim denariorum valorem redactus est.

Sequuntur quidam psalmi ad dandam pœnitentiam, qui etiam exstant apud Burchardum lib. XIX, c. 7; sed ibi integri dicendi. Orationes totidem sunt, sed secunda et tertia diversæ sunt. Apud Canisium non habetur *et Oremus*, sed, *dic orationem*.

Sequitur oratio impositionis manus, quæ apud Burchardum secunda est inter orationes præfatas. Hæc oratio dicitur *impositionis manus*, quia olim sacerdos dando pœnitentiam manum capiti pœnitentis imponebat, orationem hæc vel aliam similem recitando. Concilium Agathense, can. 15 : « Pœnitentes, tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum, et cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est consequantur. » Oratio sequens non est integra apud Henric. Canisium; integram habes in Ordine Romano, in ordine feriæ V in cœna Domini. Reposui, *etiam me*, quia in NS. eodem ms., quemadmodum apud Canisium, male legitur, *etiam ego*. In oratione III legitur, *ut quod*, quemadmodum et apud Canisium. At apud Burchardum et in Ordine Romano legitur, *ut quos*.

In primo capite secundæ partis hæc verba, *Si Cle-*